

Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų konferencija „Scientia et Historia – 2019“

2019 m. kovo 28–29 d. Lietuvos kultūros tyrimų institute vyko Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų konferencija „Scientia et Historia – 2019“. Pirmąją dieną rinkosi mokslo istorikai, o antrąją – filosofai.

Filosofinių ir sociologinių tyrinėjimų sekcija savo darbą pradėjo tylos minute pagerbdami ilgamečio Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos pirmininko, konferencijų „Scientia et Historia“ organizatoriaus bei dvasinio įkvėpėjo profesoriaus Juozo Algimanto Krikštopaičio (1931–2018) atminimą.

Pasisakydamas pirmasis pranešėjas **Naglis Kardelis** apžvelgė Profesoriaus kūrybinį kelią: jo padarytus atradimus fizikos ir chemijos mokslų sandūroje, istorinius mokslo tyrinėjimus, iš kurių išskyrė monografiją, skirtą garsiam Lietuvos fizikochemikui Theodorui Grotthussui, – „Pralenkęs laiką: Theodor Grotthuss“ (2001 m.), 1978 m. įvykusį posūkį į filosofiją, domėjimąsi kultūros ir meno reiškiniiais. Prelegentas atkreipė dėmesį, kad Profesoriaus asmenybėje visi tyrimo laukai buvo artimai tarpusavyje susiję. Juos jungė savita teorinė vizija – sujungti gamtos ir humanitarinius mokslus. Kardelis teigė, kad šis noras jungti atsispindėjo ne tik mokslinių tyrimų srityje, bet ir organizaciniame darbe. Profesorius siekė burti žmones į neformalias grupes. Taip pat prelegentas pasidalino ir asmeninio pobūdžio prisiminimais, kaip, rekomendavus Juliui Šalkauskiui paskaityti Krikštopaičio „Fizinė realybė kvantiniu aspektu“ (1986, rusų k.), jis pirmą kartą susidūrė su Profesoriaus darbais.

Savo pranešime „Nepakeliama *homo consumens* būties lengvybė heideggeriškame būties kontekste“ į vartotojišką šiandienos žmogaus gyvenimą **Rūta Bagdanavičiūtė** siūlė pažvelgti iš heideggeriškosios perspektyvos. Ji kėlė klausimus: kodėl šiandienos vartotojas – *homo consumens* – apsvaigęs nuo malonumų čia-ir-dabar, siekiantis lengvumo, turėtų susimąstyti apie būtį bei autentiškumą, kokia prasmė tai daryti? Prelegentė pabrėžė, kad atsakymas į šiuos klausimus išplaukia iš pačios šiandieninio žmogaus egzistavimo praktikos, iš paties vartotojiško gyvenimo, nes toks gyvenimas pasirodo paradoksalus ir problematiškas, jo teikiami malonumai bumerango principu apsigręžia virsdami tuštumos, beprasmybės potyriais – nepakeliama būties lengvybė. Tokį gyvenimą Bagdanavičiūtė siūlė giliau suprasti pasitelkiant postmetafizinę M. Heideggerio filosofiją, kuri nebepretenduoja į stabilius pamatus, vienprasmės tiesas, objektyvumą, žmogų suvokia kaip postmetafiziškai nužemintą *Dasein*, priklausomą nuo laiko, istorinės situacijos, aplinkybių. Tokia filosofija, pranešėjos teigimu, padeda išvengti nuo gyvenimo atitrūkusio teorinio filosofavimo ir įdėmiau patyrinėti į mūsų vartotojiško gyvenimo praktiką, todėl ji gerokai artimesnė šiandieninei tikrovei nei, tarkime, klasikinė esaties metafizika.

Vartotojiška žmogaus būklė, perpinta su vartotojiškumo ideologija bei sinoptine prievarta, išsamiau gvildinama, pasitelkiant M. Heideggerio kategorijas *das Man*,

pasauliškumas, šnekalai, smalsulys, kaip apibūdinančias neautentišką kasdienę vartotojo egzistenciją. Taip pat įtraukiama ankstyvojo Heideggerio išplėtotą *būties link mirties* idėja, tampanti iššūkiu vartotojiškos egzistencijos kontekste. Ji perpinama su vėlyvajam M. Heideggeriui būdinga dinamiškos būties, siejamos su *prošvaiste*, samprata, geriausiai atskleidžiančia postmetafizinę „esmę“. Tokia samprata siejama su likvidžiu vartotojišku mūsų dienų gyvenimu, kartu parodoma, kad, vartotojiškai egzistuojant, judama priešinga kryptimi, nei kreipia heideggeriškasis judėjimas link būties prošvaisčių. Akcentuojama, kad vartotojas patiria ambivalentišką nepasitenkinimo ir vilties būseną, sukasi ydingu stokos ir geismo ratu, vis didindamas greitį.

Rūta Marija Vabalaitė pranešime „Egzistencinės problemos Juozapo Čepėno filosofijoje“ pažymėjo, jog šio katalikų kunigo (1880–1976) filosofinė kūryba nebuvo įtraukta į „Lietuvos filosofijos istorijos šaltinius“ ir motyvavo, kodėl šią spragą reikėtų užpildyti. Dėmesys buvo sutelktas į Čepėno atsiminimų apie jo doktorantūros studijas Vokietijos universitetuose fragmentą, disertaciją apie Dostojevskį, už kurią jam buvo suteiktas Freiburgo universito filosofijos daktaro laipsnis ir straipsnių apie Nietzsche'ę ciklą Jono Agaro slapyvardžiu publikuotą 1925–1926 m. žurnale „Kultūra“. Prelegentė parodė, kad Čepėnas išsiskiria iš kitų to laiko Lietuvos filosofų bandymais be išankstinio ideologinio angažuotumo nagrinėti individo ir jo aplinkos santykių problematiką ir teigė, jog filosofiškai atviras Čepėno žvilgsnis į paprasto miestiečio poreikį suprasti pasaulio harmoniją ir rasti arba sukurti savo vietą joje, žmogaus

ribotumo, įmesties ir beprasmiškos kančios problemų apmąstymai gali pretenduoti į vieną iš egzistencialistinio mąstymo Lietuvoje pradžios pozicijų.

Aušra Rimaitė susirinkusiuosius su pažindino su savo jau ne vienus metus vykdomų Lietuvos jaunimo virtualios kultūros tyrimų naujausiais rezultatais. Jei 2017 ir 2018 m. pristatytuose pranešimuose mokslininkė gilinosi į tai, kaip socialinių tinklų naudotojai pristato save virtualioje erdvėje, tai šių metų konferencijoje ji aptarė memų kultūros ypatybes. Kaip ir ankstesnių tyrimų atveju, tiriamąja grupe pasirinkti LSMU studentai. Prelegentė teigė, kad memai, kuriais LSMU studentai dalijasi socialiniuose tinkluose, pavyzdžiui, Facebooko paskyroje „LSMU MEME“, pasižymi ypatingu depresyvumu, sarkastiškumu ir netgi žiaurumu. Tačiau dėl to Rimaitė nebuvo linkusi studentų nei smerkti, nei demonizuoti. Memų brutalumumą ji aiškino ne kaip studentų moralinio sugedimo išraišką, bet kaip psichologinės įtampos, kylančios įsisavinant sudėtingą studijų medžiagą, atspindį.

Aistės Bartkienės ir **Renatos Bikauskaitės** pranešimas buvo skirtas aktualiai ekologinio pilietiškumo temai. Pasak pranešėjų, ekologinis, aplinkosauginis arba žalasis (*angl. ecological, environmental, green*) pilietiškumas yra koncepcija į aplinkosaugos filosofijos lauką įžengusi 2000 ujų pradžioje. Ji iki šiol gana plačiai analizuojama teoriniame lauke ir pasitelkiama formuojant aplinkosaugos politiką įvairiais lygmenimis. Bartkienės ir Bikauskaitės teigimu, aplinkosauginio pilietiškumo sąvoka transformuoja tradicinę pilietiškumo sampratą. Jei pastarasis

nurodo į santykį tarp piliečių ir valstybės, jų teises ir pareigas vienas kito atžvilgiu, tai ekologinis pilietiškumas įtraukia į šį rinkinį teises ir pareigas, kurios kyla iš kiekvieno mūsų santykio su aplinka, gamta, kitomis gyvomis būtybėmis.

Plėtodamos savo požiūrį į ekologinį pilietiškumą, atskaitos tašku Bartkienė ir Bikauskaitė pasirinko Andrew Dobsono idėjas. Savo pasirinkimą prelegentės motyvavo tuo, kad šis bioetikas suformulavo gana novatorišką ekologinio pilietiškumo koncepciją, kurioje tarp ekologinių piliečio savybių įvardijama ir, jų įsitikinimu, reikšminga rūpesčio dorybė. Tačiau, žvelgdamos iš rūpesčio etikos perspektyvos, prelegentės išvelgia Dobsono koncepcijoje ir trūkumų. Esą Dobsono ekologinio pilietiškumo samprata formuoja gana abstraktų pilietiškumo modelį, kuris neatspindi visos rūpesčio specifikos bei sudėtingumo ir skiria mažai dėmesio ikūnytai ir afektyviai rūpinimosi patirčiai bei praktikoms yra ekologinio pilietiškumo pagrindas. Mes teigiame, kad ekologinio pilietiškumo samprata turi būti išplėsta taip, kad ji apimtų afektyvius, ikūnytus ir įpročio suformuotus žmogaus ir aplinkos santykius. Savo teorinius svarstymus Bartkienė ir Bikauskaitė paremia ir Antakalnio daržo, įkurto 2013 m. Sapiegų parke, etnografinio lauko tyrimo, prelegentė atlikto 2017 m., rezultatais.

Bioetikos temą Bartkienė pratęsė kitame pranešime. Ji kartu su **Margarita Poškute** aptarė genetinio redagavimo keliamus etinius iššūkius. Esą genetinio redagavimo atveju susiduriame su tokiais klausimais: ar mes turime pareigą siekti, kad gimtų kuo geresnių savybių turintys vaikai?; jei tėvai yra skatinami suteikti kuo

įmanoma geresnę aplinką, padedančią jų vaikams vystytis (geras maitinimas, lavinimas, sveikatos apsauga ir pan.), tai galbūt reikėtų ir juos skatinti rūpintis tuo, kad vaikai turėtų geriausius įmanomus genus?; galiausiai kaip toli mūsų pareigos vaikams siekia, kas gali pateisinti ar atmesti įsipareigojimus siekti būsimiems vaikams kuo geresnės „startinės pozicijos“? Prelegentės pažymėjo, kad vieningo atsakymo į šiuos klausimus mokslininkų bendruomenėje nėra. Genomo redagavimo proponentai dažniausiai pateikia du pagrindinius argumentus, pateisinančius būtinybę redaguoti žmogaus genomą: a) genomo redagavimas leidžia padėti išvegti genetinių ligų bei jas gydyti; b) tai yra nauja galimybė kaip spręsti nevaisingumo problemą. Genomo redagavimo priešininkai pateikia tokius kontraargumentus: a) riba tarp to, ką galėtumėm laikyti nepageidaujama savybe (liga), bei pageidaujamos, „normalios“ savybės, yra trapi; b) kas turėtų/galėtų spręsti apie būsimų palikuonių tinkamas/netinkamas savybes? atsakymą į šį klausimą dar labiau komplikuoja tai, kad tinkamų/netinkamų savybių vertinimas yra susijęs ir su kultūriniu, socialiniu, istoriniu kontekstu, o taip pat gali būti nulemtas politinės ideologijos; c) jeigu genų redagavimas visgi būtų sėkmingai įdiegtas į kliniką, atsiranda labai didelė tikimybė, kad tokia galimybė greičiausiai galės pasinaudoti ne visi asmenys, nes ši procedūra, nepaisant jos skelbiamo pigumo, vis tiek būtų ne visiems finansiškai įkandama; d) atrinkdami tik tam tikras savybes ir laikydami kai kuriuos individus ar jų bruožus „netinkamais“, ne tik įteisinsime eugeniką, bet ir prarasime žmogaus genomo įvairovę.

Kęstutis Šapoka perskaitė pranešimą „Sąvokų kapitalizmas XXI a. lietuvių dailės kritikos tekstuose“, kuriame pristatė neseniai pasirodžiusią su bendraautoriumi Redu Diržiu parengtą monografiją „Dailės kritikos (meta)metodologijos metmenys“ (2018 m.) ir joje pateikiamus 2010–2017 m. lietuvių dailės kritikos tekstuose naudotas terminijos tyrimo rezultatus. Kaip nurodė pranešėjas, tyrime buvo naudotas naudotas formalusis-kiekybinis metodas. Jis leido ignoruoti turininius ir prasminius tekstų aspektus ir koncentruotis vien į sąvokų vartojimo dažnį. Šapoka teigė, kad pasirinktas metodas leido nustatyti, kad lietuvių dailės kritikai dažniausiai vartojo šias sąvokas: *menas, menininkas* ir įvairius jų vedinius (*meninis, meninė forma, meninė kokybė, meno procesai, meninė kūryba, meninė akcija, meno vertė, meniškumas* ir t. t., ir t. t.). Po jų ėjo kitos sąvokos ir jų vediniai: *paroda, erdvė, kultūra, kūryba, objektas, šiuolaikinis, projektas, kontekstas, istorija, laikas, socialumas* ir *sociumas, žiūrėjimas, forma, autorius, dailė, prasmė, foto, kuratorė(-ius), koncepcija* ir t. t. Tarp rečiausiai vartojamų sąvokų atsiduria tokie žodžiai, kaip *vienuolynas, vidinis, verbalinis, užuomina, Venecija, tamsa, teisybė, šilkografija, sudėtingas, sąžinė, sąjunga, potekstė, nihilizmas, meilė, kanonas, maištas, Londonas, krūtis, juokas, intuicija, įkvėpimas* ir *dėmesys*. Prelegentas tikino, kad sąvokų vartojimo dažnis nėra toks nekaltas dalykas. Populiarūs terminai naudojami dailės kritiko siekiant susikurti sau ar savo analizuojamam kūrėjui simbolinį (ideologinį) kapitalą. O pastarasis svarbus tuo, kad nuo jo dydžio priklauso ir dailės kritiko, ir jo analizuojamo kūrėjo vieta meninio lauko

hierachijoje. Kuo didesnę simbolinį kapitalą turi meninio lauko dalyvis, tuo aukštesnę vietą užima meninio lauko struktūroje. Tad, pagal Šapoką, kaip ekonomikoje, taip ir meno srityje vyksta nuolatiniai kapitalo akumuliacijos procesai.

Andrius Konickis toliau tęsė savo ilgametės filosofinių idėjų paieška lietuvių poezijoje. Šį kartą analizuoti pranešėjas pasirinko žemaičių poeto Vytauto Stulpino eiles. Stulpino mintis „be laiko nebūtų erdvės“ Konickiui primena A. Einsteino erdvėlaikio koncepciją. Prelegentas abejojo, vargu ar poetas studijavo reliatyvumo teoriją – greičiausiai atrado ją, kaip kadaise Oskaras Milašius, per „metafizines meditacijas“.. Esą poeto mintis „Atsisėdi sūpuoklėse... ir... kartoji: upė negrįžta. Upė negrįžta niekad“ suteikia papildomą atspalvį garsiajai Herakleito idėjai: įpratome manyti, kad antrą kartą į upę negalima įbristi, nes ja bėga kiti vandenys – ogi kiti vandenys yra dėl to kad upė negrįžta... Konickis atranda Stulpino poezijoje ir pokalbio su vokiečių filosofu Georgu Hegeliu užuomazgų. Pasak pranešėjo, sąvoką „saikas“ Hegelis apibūdina kaip gairę, ties kuria kiekybiniai pokyčiai ima kelti kokybinius. Žemaičių poetas atitaria: „Niekur nebuvo po saule nieko labiau elegantiško už saiką.“ Didysis dialektikas, prelegentas spėja, pritartų: juk išties elegantiški piruetai įvyksta šiame taške... Užbaigdamas pranešimą Konickis konstatavo, kad taiklios ir grakščios poetų formuluotės atveria plačias interpretacijų galimybes.

Vytis Valatka gilinasi į Aristotelio kategorijų aiškinimo scholastinėje logikoje subtilybes. Jis įrodinėjo, kad aiškindami Aristotelio kategorijų, arba predikamen-

tų, statusą, scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje atstovai Smigleckis ir Ortizas rėmėsi tomistine–škotistine pozicija, pagal kurią Aristotelio kategorijos yra realūs esiniai – bendriausios realiai egzistuojančių daiktų prigimtys. O Vianos logikos tezėse esą nerandame tiesioginio atsakymo į klausimą, ar Aristotelio kategorijos yra realūs, ar tik proto esiniai. Tačiau, prelegento patikinimu, turimos medžiagos pakanka tvirtinti, kad Viana šiuo klausimu pasirinko porfiriškąjį požiūrį. Pastarasis bendriausias daiktų gimines laikė proto esiniais būtinais pažinimo instrumentais, kurie tik ir laiduoja tikrąjį – mokslinį žinojimą apie pačius įvairiausius tikrovės aspektus. Tuo tarpu apibrėždami šešių paskutinių predikamentų santykį su pirmomis keturiomis kategorijomis, Valatkos tvirtinimu, Smigleckis, Ortizas ir Viana aiškino, kad pirmieji nuo antrųjų skiriasi ne esmėmis, o vien tik esmių egzistavimo būdu, arba modusu.

Savo pranešime „Prieštaros Lietuvos filosofijoje sovietmečiu“ **Gintaras Kabelka** ginčija požiūrį, esą sovietinio laikotarpio Lietuvos filosofija buvusi neprieštaringa, t. y. monolitiška, negyvybinga, dirbtinė, dogmiška ir prievartinė. Giliu pranešėjo įsitikinimu, toks supratimas esąs paviršutiniškas ir supaprastintas, stalinistinio laikotarpio bruožus perkeliantis visam sovietmečiui ir visiškai ignoruojantis jo dinamiką bei neatsižvelgiantis į konkrečią istorinę medžiagą. Esą sovietinio laikotarpio filosofija nebuvo monolitiška, jai būdinga tam tikra teorinių prielaidų įvairovė ir kismas: stalinistinio laikotarpio totalų dogmatizmą ir vienodumą pamažu keitė auganti, gausėjanti ir įvairėjanti filo-

sofinė kultūra, kuri vėlyvuosiu sovietmečiu virto mažai ką su sovietinėmis vertybėmis turinčiais filosofiniais tekstais, kuriuose buvo subrandintos idėjos ir problemos, pasirodžiusios vertos jas plėtoti ir laisvės sąlygomis.

Kabelka įrodinėjo, kad sovietiniu laikotarpiu polemikos objektu buvo tapęs net pats marksizmas. Esą už „marksistiškai prieš marksizmą“ pasisakė Jonas Repšys. Jis kritikavo oficialiam sovietiniam marksizmui būdingą kraštutinį ideologizavimą ir redukcionizmą. Kai kurių marksizmo aspektų, pranešėjo teigimu, nevengė kritikuoti Jonas Macevičius. Viename iš savo straipsnių jis labiau pabrėžė dvasinės kultūros autonomiškumą, kvestionavo automatišką ekonominių veiksnių poveikį kultūrai, kritiškai atsiliepė apie marksistinę kultūros reiškinų vertinimo kriterijų. Juozapas Ažubalis kritikavo sovietinį ateizmą. Bronislovas Kuzmickas savo gausiuose mokslo populiarinimo tekstuose, nagrinėdamas individo, dorovinės sąmonės, dorovinio ugdymo, dvasinės kultūros, kūrybingumo ir panašias problemas, nevengė pateikti kritiškų pastabų apie oficialiąją ideologiją ir sistemos puoselėjamas vertybes priešpriešindamas joms individualumą, sąmoningumą, vidinės laisvės, dvasinumo, kūrybiškumo puoselėjimą ir kitas antimarksistines nuostatas. Romanas Plečkaitis drįso kritiškai analizuoti dialektinę logiką, kuriai sovietmečiu buvo teikiama pirmenybė prieš matematinę logiką.

Sekcijos darbą užbaigė **Alvydas No-reika**. Savo pranešime jis aptarė Amerikos lietuvių sociologo Vytauto Kavolio santykį su fenomenologija. Pranešėjas ginčijo Lietuvos akademinėje visuomenėje populiarų

įsitikinimą apie fenomenologinį Kavolio sociologijos pobūdį. Jis pateikė įvairius paties Kavolio pasisakymus, kuriuose jis viena-reikšmiškai atsiriboja nuo fenomenologijos. Tą jis padaro kalbėdamas apie savo vaizduojamo meno sociologiją bei literatūros sociologiją. Todėl pranešėjas kėlė klausimą, ar *Nužemintųjų generacija* nebus vienintelis Kavolio kūrinys, kuriame fenomenologinės idėjos vaidina reikšmingą vaidmenį. Į šį klausimą Noreika atsakė neigiamai. Jo teigimu, Kavolio civilizacijų analizėje svarstoma, kuo fenomenologija galėtų praturtinti civilizacijų studijų metodologiją. Esą pastarąją fenomenologija galėtų papildyti dvejopai. Pirma, fenomenologinis požiūris galėtų būti labai naudingas aiškinantis, kaip atsiranda nauja tam tikro kultūros elemento interpretacija, kaip ji įgyja patikimumą bei kaip paveikia savo socialinę aplinką. Tokių dalykų aiškinimasis leistų geriau suprasti, kaip kultūra yra jaugusi į kasdienį individų gyvenimą. Antra, fenomenologinis metodas galėtų iki tam tikro laipsnio praversti susidūrus su kitų civilizacijų keistenybėmis. Noreika atkreipė susirinkusiųjų dėmesį, kad šiuo atveju Kavolis fenomenologiją apibrėžia gerokai plačiau nei pas mus įprasta. Pasak prelegento, kai Kavolis rašo „socialinė fenomenologija“, jis turi mintyje

ne tik fenomenologinę sociologiją, bet ir kitą mikrosociologijos kryptį – simbolinį interakcionizmą. Be to, fenomenologijai priskiriamas ir Maxas Weberis bei juo sekę autoriai – Norbertas Eliasas, Bernardas Groethuysenas, Martinas Greenas ir Jacksonas Leارسas, – visi kartu Kavolio įvardijami kaip istorinė fenomenologija.

Noreika įrodinėjo, kad plačiai suprantamą fenomenologiją Kavolis pasitelkia ne tik brėždamas metodologinius kelius, reikalingus tirti, kaip savo kasdienio gyvenimo situacijose individai interpretuoja objektyvius civilizacijų sudarančius elementus, bet ir patiems šiems elementams išaiškinti. Naudodamas fenomenologinį sąmonės modelį, mokslininkas aiškina pagrindinius kognityvinius civilizacijos elementus – *visumos apybraižas, struktūrą, energiją, tvarką, netvarką ir formaliąsias konstrukcijas*. Tačiau prelegentas perspėjo, kad ir šiuo atveju fenomenologinio požiūrio reikšmės negalima perdėti. Jiems konceptualizuoti bei tirti Kavolis naudoja ir alternatyvų požiūrį, kuris neturi nieko bendra su fenomenologija. Be fenomenologijai būdingos egologinės perspektyvos mokslininkas naudoja ir beasmenį institucinį požiūrį.

ALVYDAS NOREIKA